

פרק שני

(ע"ב) 'אלא מאי שניה – שניה בנשואין'. יכול היה לפרש שניה בנפילה, שנפלה פעמיים ליבום, אלא לפי שאמר בתחילה 'שניה לנשואין' [– שנישאת שניה לאח השני] ואמר עתה 'שניה בנשואין' [שנישאת שתי פעמים, אחת לבעל ואחת ליבום] (מהרש"א. וע"ע תוס' מוהר"ם ורבנו פרץ).
יצוין שמצינו להלן ל. שתי משניות סמוכות, שבאחת משמעות 'ראשונה' – לנפילה, ובשניה 'ראשונה' לנשואין כדפרש"י שם. אך התוס' שם שינו הגרסה ופרשו בשתייהן 'ראשונה' ו'שניה' – לנפילה.

יחדו – מיוחדים בנחלה'. פירש הריטב"א בבאור דברי רש"י, ששני דברים כלולים בהגדרה זו, וצריכים את שניהם כדי להחשב יחדו; שיורשים זה את זה [להוציא אחים מן האם] ושיורשים שניהם נחלה אחת [להוציא אחי האב, שאף על פי שלפעמים יורשים נחלה אחת, כגון לוט בן הרן יורש עם אברהם את נחלת תרחה אם הרן מת, מ"מ כיון שירושתו ע"י הרן אביו היא באה וכשהרן חי אין לוט יורש את תרחה, אין אני קורא בו שיוורש עם אברהם נחלה אחת].

בספר משך חכמה (תצא) פירש הדרשה על פי עומק הפשט; כי דרך הכתוב לדבר בהווה, והאחים מן האב שהם משבט אחד, יושבים כרגיל יחדיו, לא כן אחים מן האם, יכול להיות שזה משכנו בשבט זה וזה בשבט אחר ואינם יחדיו.

מו"מ בדברי רש"י והרשב"א, ע' קובץ שעורים ב"ב אות שלה; אבי עזרי.

'ליף 'אחזה' מבני יעקב... וליף 'אחזה' מעריות... וליף 'אחזה' מלוט'...
הגם שאין אדם דן גזרה שוה מעצמו אלא אם כן קבלה מרבו (פסחים סו. ועוד), אף על פי כן מצינו בגמרא פעמים רבות שמקשה על גזרה-שוה מסוימת למה למדנוה מכאן ולא מכאן, וכיוצא בזה. והסבר הדבר הוא על פי דברי הראשונים שגזרות-שוות לא נמסרו באופן מלא אלא פעמים שנמסרו רק התיבות עצמן שמהן נדרוש ולא נמסרו היכן התיבות הללו כתובות בתורה, פעמים שנמסר הדין הנדרש ולא הדרשה עצמה, ויש שידוע הדין וידועות פרשיות הלמד והמלמד, אך לא נמסר מאלו תיבות זהות שבאותם המקומות נדרוש את הדין. ולכן באה הגמרא כאן לשלול אפשרויות אחרות בדרשת 'אחזה' 'אחזה'. (כן פירש המאירי כאן, שידעו בקבלה רק שאותה תיבה באה להידרש בגזרה שוה. וראה פירוט הענין באנצ. תלמודית ערך גזרה שוה – קבלתה מפי רב. וע"ע בסמוך).

'הוה אמינא לילף אחוה אחוה מלוט, וכי תימא לא מפני – לאיי אפנויי מפני, מדהוה ליה למכתב רעים וכתוב אחים'. כך היה עולה על הדעת לומר אבל לפי האמת אחים דלוט אינו מופנה, כי לכך נאמר 'אחים', משום שבני בנים הרי הם כבנים (כמו שאמרו בסנהדרין), ורק אחים דבני יעקב מופנה, כמו שאמרו לעיל שלכך למדו גזרה-שוה משם ולא מלוט (מהרש"א. ועריטב"א ובית מאיר). והרשב"א כתב לפרש שהתלמוד עושה עתה צריכותא לאפוקי מרב יהודה ומרבא, שאין למדים מ'חדו' לבד כדברי רב יהודה ולא מ'אחים' לבד כרבא, אלא משניהם. וע' חכמת שלמה למהרש"ל.

– הקשה הרמב"ן, מהי טיבה של הפנאה זו, והלא 'אחים' ממש אמר הכתוב ולא היה לו לומר 'רעים'? ופירש שאין הכוונה להפנאה ממש אלא כל אותם שנקראו 'אחים' בכתוב הרי הם בכלל מה שנאמר כי ישבו אחים יחדו, ומשום כך עלה על הדעת ללמוד מלוט שאף אחי האב מייבמים. **'וכי תימא לא מפני' – שאין קרויים אחים אלא בני אב אחד, ומה שנאמר בלוט אנשים אחים הכוונה היא לחברים, כמו שמצינו בכמה כתובים שור אחיך; מה הערים האלה אשר נתתי לי אחי ויקם דויד המלך על רגליו ויאמר שמעוני אחי ועמי – אם כן היה לו לכתוב 'רעים' וכתב 'אחים' – שמע מינה להפנותו לגזרה שוה, ללמד שאף אחי האב בכלל 'אחים' ומייבמין – לכך הוצרך לכתוב יחדו.**

לפי"ז אין צורך לדברי המהרש"א הנ"ל שכתב 'אחים' משום בני בנים הרי הם כבנים, כי בעצם אין כאן יתור-לשון כלל. ואעפ"י ש'אחים' דבני יעקב מיותר ודלוט אינו מיותר, אין זה מונע מלהכליל הכל בגזרה-שוה, שכולם בכלל הכתוב ביבום [ולא 'יחדו']. ואפשר שאין זה אלא גילוי מלתא על משמעות 'אחים', ולפי זה מיושבת הקושיא דלעיל הלא אין אדם דן גזרה שוה אלא אם כן קיבלה מרבו.

'... הוה אמינא עד דמייחדי באבא ובאמא, צריכא. והא מהיכא תיתי, יבום בנחלה תלא רחמנא ונחלה מן האב ולא מן האם?...' רש"י מפרש שהואיל והיבם נוחל את אחיו, מסתבר שהדבר תלוי באחיה מהאב ולא מן האם, כדין נחלה. והרמב"ן הקשה על פירוש זה, אם כן למה צריך לדרוש מ'יחדו', גם מדוע עד עתה לא הקשו בגמרא כן – אלא משם אין ללמוד רק שהיבם יורש נכסי אחיו והנחלה תלויה ביבום, אבל היבום אינו תלוי בהכרח בדיני ירושה (וכדרך שאמרו בגמרא להלן מ. וכמש"כ שם הריטב"א), וכשם שאין האחים מן האב חולקים עם היבם אלא כיון שייבם זכה, אף באחיו מן האם נאמר שאם ייבם זכה בירושה.

ופירש הרמב"ן (וכן נקטו הרשב"א והריטב"א) שהקושיא היא מאותו מקרא עצמו, מכך שכתוב יחדו ודרשת המיוחדים בנחלה כלומר שיוורשים זה את זה, למה לך מקרא נוסף הלא אין אחים מן האב ומן האם מיוחדים בנחלה יותר מאחים מן האב. ע"ע בספר אור שמת, בסוף קונטרס זיקה.

*

'בליל חורף אחד בשעה שתיים עשרה, נכנס כתב הטורים הללו לבית רבינו (– הוא הג"ר שמעון שקאפ זצ"ל). בראותי שהוא מסתובב אנה ואילך כשהוא שקוע באיזה ענין עמוק, תפוס שרעפים, בקשתי להתחמק ולצאת בכדי שלא להפריע, אבל רבינו כבר הרגיש בי: 'טוב שבאת עכשיו' – פנה אלי – 'אמור לי פירוש של מלה 'זיקה' מהי?' 'איני רוצה 'לומדות' אלא פירוש המלה' (למחרת היה צריך להגיד שיעור בעניני זיקת יבמין). שאלה זו באה אחרי כהונתו חמישים שנה ויותר בתור ראש ישיבה ואחרי חיבורו קונטרס ענקי בכתב יד בעניני זיקה'.

(מתוך הקדמת 'שעורי תורה' נדרים, לגרב"י לויין רבה של מקור חיים)

דף יח

'קא משמע לן דזיקה בכדי לא פקעה'. מבואר בגמרא שלדעת האומר 'יש זיקה', אין חילוק אם היבמה חיה או מתה, לעולם קרובותיה אסורות על היבם, וכמו בקשר של אישות, קרובות האשה [מלבד אחותה] אסורות על הבעל לעולם.

אך הנה מבואר בכמה מקומות במשנה (מ: כג:) שהחולץ ליבמתו, אחיו מותרין לישא קרובותיה. והרי היא היתה זקוקה גם להם ליבום קודם שחלץ לה זה, ואם כן לכאורה היו צריכים להאסר בקרובותיה לעולם [ובאחותה – כל עוד היא חיה, כדין אחות אשתו שנאסרת בחייה אפילו אשתו נתגרשה], אף על פי כן חליצתה מפקעת את הזיקה. רואים מכאן שחליצה עדיפה ממייתה, כי לאחר שחלצה לאחד, כאילו לא היתה זקוקה לשאר האחים לעולם (וכמו שכתב רש"י בדף כג: ועוד ראשונים, שהחליצה עוקרת הזיקה למפרע. וכן כתב כאן המאירי לפרש טעם הדין שלאחר חליצת אח אחד מותרים שאר האחים בקרובותיה).

דבר זה טעון הסבר, מפני שאין לפרש כפשוטם של דברים שעל ידי חליצת האחד הוברר הדבר למפרע שלא היתה זקוקה אלא לחולץ ולא לשאר האחים, הסבר זה היה נוח לשיטת ריש לקיש (לעיל י:). המחייב את האחים שבאו על חלוצת אחיהן ב'כרת', ולשיטתו [כפי הסבר הירושלמי] החליצה או היבום מבררים שלא היתה זקוקה כלל לאחים האחרים, ולכן עומדים עליה באיסור כרת כאשר יש לו בנים, אבל לרבי יוחנן שנפסק כמותו להלכה, שחליצת האח האחד נחשבת כ'שליחותיהו דאחין', כאילו גם הם חלצו לה, אין איסור כרת על האחים כשם שאין על החולץ עצמו שכבר הותר איסור כרת של אשת אח, הרי שלשיטתו זיקתה לכל אחים קיימת ועומדת לפי האמת – לפי זה חזרת השאלה, כיון שהיתה זקוקה לכל האחים ו'יש זיקה', איך יותרו לאחים קרובותיה לאחר חליצה?

חכמים אחרונים פרשו את הדברים בדרך זו: החליצה אכן עוקרת למפרע את הזיקה מכל האחים, אך עד לאותה שעה היתה זיקה אליבא דאמת. אין החליצה מבררת למפרע שלא היתה זיקה, אלא עוקרתה למפרע.

מפני כן, כל אותם דינים הנובעים מעצם הקשר שהיה לה עם האחים, בטלים לאחר חליצתה, כיון שהחליצה עקרה את אותו קשר מעיקרו, כאילו לא היה בעולם כלל. מה שאין כן לענין הדינים שנובעים מהתוצאות של אותו קשר, דהיינו, מההנהגה המעשית שלה ומן הדינים שנהגו בפועל בעת היותה זקוקה, אינם בטלים, כי גם אחר החליצה לא הוברר שהכל היה בטעות בשעתו.

הלכך, מן הצד האחד מותרים האחים בקרובותיה, כי החליצה עקרה את הזיקה למפרע. מאידך אינה אסורה על האחים באיסור כרת, כיון שבעת היותה זקוקה כבר פקע איסור אשת אח בפועל. ואף כי עכשיו פקעה למפרע אותה זיקה, מכל מקום האיסור אשת אח כבר בטל כשהיתה זקוקה. [מושג זה של 'עקירה למפרע מכאן ולהבא', אינו חידוש מיוחד בעקירת זיקת יבום, קיים הוא גם – לדעת רבותינו האחרונים – בנושאים שונים. כגון: בעקירת הנדר ע"י התרת החכם; מיאון קטנה בבעלה, ועוד] (עפ"י אמרי משה ז; בית ישי עב בהערה; קהילות יעקב יז (ובגליונותיו להלן כו.); שיעורי הגר"ש רוזנבסקי לדף כג: ועוד).

עוד היה מקום לפרש שאין הזיקה נעקרת למפרע כלל אלא מכאן ולהבא, ומה שהיתה זקוקה בעבר אינו מהווה סיבה לאסור קרובותיה אלא רק מה שהיא זקוקה כעת [בזה שונה זיקה מקשר אישות. ע' קובץ הערות יב,ב], ואולם לאחר מיתה אין הזיקה נפקעת בעצם ועדיין היא יבמתו, משא"כ חליצה מתירה את הקשר. ואולם בקהילות יעקב (יח) כתב להוכיח מכמה מקומות שהזיקה מופקעת למפרע. וע"ע באריכות במשנת ר' אהרן טו; שערי ישר ה, י. וע"ע במובא בפסחים פא.

לדברי רבי יוחנן בן נורי שהולך פגום לכהונה, יש צד לומר שגם היבמה עצמה מתחללת, וכן הגרושה שחזרה לבעלה באיסור (כן ביאר הגר"א וז' סקנ"ד) עפ"י הרמב"ם. וכן צד הרמב"ן מד: אך למסקנתו אין לומר כן כי אף הן לא מתחלל כנ"ל. ולהריב"א אפילו לרבי יהושע היא עצמה מתחללת כנ"ל). ואין הדבר מוסכם (כן מורה פשט דברי התוס' וש"ר כאן. וע' גם בהגר"א שם).

דף טז

כג. אלו שלשה דברים אמר חגי הנביא בישובו על המדוכה?

כך מסר להם רבי דוסא בן הרקינס לחכמים: מעיד אני עלי שמים וארץ שעל מדוכה זו ישב חגי הנביא ואמר שלשה דברים: צרת הבת אסורה; עמון ומואב מעשרים מעשר עני בשביעית (כן תקנו חכמים לצורך העניים, שיוכלו להשכיר עצמם בשביעית לחרוש ולקצור, ועוד ליטול מתנות עניים); מקבלים גרים מן הקרדוים [ולא קרתוים] ומן התרמודים.

א. ישנה דעה האומרת בשם רבי יוחנן וסביא, אין מקבלים גרים מן התרמודים כדלהלן, ושמא אמורא זה סובר שלא אמרה חגי מעולם (תוס').

ב. ישנה דעת תנאים (במסכת ידים ד) שבעמון ומואב מעשרים מעשר שני בשביעית, אבל נמנו וגמרו מעשר עני, וכן נתקבל מהלכה למשה מסיני (ע' משנה ידים שם ורמב"ם מתנות עניים ו,ה) וכפי שהעידו מפי חגי הנביא.

דפים טז – יז

- כד. א. האם בני תרמוד מוחזקים כממזרים? האם מקבלים גרים מארצות שגלו שם עשרת השבטים?
 ב. עובד כוכבים שקידש בזמן הזה – האם חוששים לקידושין, שמא הוא מבני עשרת השבטים?
 ג. עובד כוכבים ועבד הבא על בת ישראל – מה דין הולד?
 ד. ישראל שבא על נכרית – מה דין הולד?

א. נחלקו תנאים ואמוראים האם מקבלים גרים מתרמודים או אין מקבלים, מפני שנתערבו בהם מעבדי שלמה או משום בנות ירושלים שנשאו אותן בני תרמוד בשעת החורבן והרי בניהם ממזרים ואסורים לבוא בקהל. אמרו, עתידים ישראל לעשות יום טוב כאשר תיחרב תרמוד (משום שממזרים הם ומטמעים בישראל ופוסלים אותם).

בזמן הזה כל האומות נתבלבלו, ואין חוששים לתערובת ישראל-ממזר בהם בשום מקום, אלא כל הפורש מהרוב פורש (ים של שלמה. ותמה על האגודה שהביא דברי רב אסי חוששים שמא מעשרת השבטים הוא).

ב. רב יהודה מסר בשם רב אסי, עכו"ם שקידש בזמן הזה – חוששים לקידושין, שמא מעשרת השבטים הוא. ודוקא במקום קביעותם. וכן אמר רבי יוחנן, שכל הארצות המנויות בכתוב שגלו לשם בני עשרת השבטים, כולם לפסול (שרובם ממזרים. רש"י).

רש"י: שכל קבוע כמחצה על מחצה. תוס': במקום שרובו מהם, אבל משום קבוע אין לאסור כאשר הלך הוא ממקומו ובא אצלה. לפרש"י, סובר רב אסי שישאל הבא על הנכרית הולד ממזר [והיינו כמאן דאמר גוי ועבד

הבא על בת ישראל הולד ממזר, והוא הדין להפך. (תוס'). ומשמע בתורי"ד שאינו ישראל גמור אלא חוששים לצד ממזרות שבו].

והתוס' חולקים ומפרשים משום בנות ישראל שילדו מן הנכרים, שסובר כרבי עקיבא שהולד ממזר.

שמואל חולק משום שסובר שישראל הבא על עובדת כוכבים הולד נכרי, ואין לחוש לבנות ישראל שבאותו הדור, שקבלה היא שנתקלקלו רחמיהן ולא יכלו ללדת. ויש אומרים שכך אמר שמואל: לא זוו משם עד שעשאו נכרים גמורים שנאמר בה' בגדו כי בנים זרים ילדו.

הלכה כשמואל שאין חוששים בהם לתערובת ישראל-פסול (עפ"י אור זרוע ח"א תרד בשם ר"ח).

ג. עכו"ם ועבד הבא על בת ישראל – הולד כמותה (כי יסיר את בנך מאחרי – בן בתך הבא מן העובד-כוכבים קרוי 'בנך'). ולרבי עקיבא הולד ממזר (וכן נקט רב אסי. עתוס'). ולהלכה אין ממזר מחייבי לאוין.

א. אעפ"י שאינו ממזר, פסול הוא לכהונה (ע' קדושין סח; אה"ע ד,ה). ויש אומרים שאינו פסול לכהונה מן הדין אלא פגם יוחסין בעלמא (ע' בראשונים להלן כג).

ב. יש סוברים שהולד צריך טבילה לשם גירות (ערש"י קדושין סח ובפרשת אמור; תוס' קדושין עה; ובפסקי התוס' ומהרש"א. ועתוס' כאן ומהרש"א). [בספר זכר יצחק (ל) פירש דעה זו שבעצם הוא יהודי וחייב במצוות, ורק לענין פסול חיתון דינו כדין אביו. ויש מי שכתב שהאומרים שהולד גוי וטעון גירות, לא אמרו אלא כשהאם נשתמדה. וכתב שלהלכה יש לחוש לאותה שיטה באופן שכזה. (עפ"י אגרות משה אה"ע ח"א ה; דברות משה להלן כג). וע"ע שער המלך ואו"ש איסור"ב טו,ג]. ואולם הכרעת רוב הפוסקים האחרונים שאין לחוש לכך (ע' רעק"א יו"ד רטו,ב; פתחי תשובה ד,ה; דובב מישרים ח"א סוס"י קמג).

ד. ישראל הבא על הנכרית – הולד כמותה (כי יסיר את בנך, ולא 'כי תסיר את בנך' – בנך הבא מן הישראלית קרוי בנך ואין בנך הבא מן הנכרית קרוי בנך אלא בנה). ולכשנתגייר – ישראל כשר הוא. ישנה דעה שהולד ישראל ממזר וחוששים לקידושיו (כן פרש"י בדעת רב אסי כאמור (עתוס'). וכ"כ הריטב"א). ולהלכה הולד גוי גמור (רמב"ם איסור"ב טו,ד; אה"ע ח,ה). וכן הדין בבא על השפחה (האשה וילדיה תהיה לאדניה. עפ"י גמרא כב-כג). נראה שהבא מישראל ומשפחה אינו חייב בכבוד אביו ואף לא בכבוד אמו, שאין לו חיים. ואולם בן עבד ושפחה חייב (מנחת חינוך לג,ב).